

Tirana e munguar është një përpjekje për të lexuar Tiranën e sotme përmes asaj pjese të së shkuarës së saj që erdhi në dritë pjesërisht ose nuk mundi të vijë në dritë asnjëherë.

Tirana e munguar nuk është thjesht një radhitje kronologjike planesh, as edhe një histori urbanistike e zhvillimeve të Tiranës, por është një mënyrë se si mund të trajtohet evolucioni i qytetit jo vetëm duke analizuar atë që ka ndodhur, por edhe duke "gërmuar" në atë që nuk ka ndodhur asnjëherë, që ka ndodhur pjesërisht, ose në atë që mund të kishte ndodhur. Tirana e munguar kthehet kështu në instrument për të kuptuar dhe për të nxjerrë në dritë atë pjesë të pashprehur të qyteteve tona... Tirana e munguar përpiqet të tregojë kështu mënyrën si trajtohet trashëgimia, jo vetëm ajo e ndërtuar, por edhe ajo e mendimeve për qytetin dhe bashkëveprimi që këto mendime kanë me spontanitetin njerëzor.

Tirana e munguar është thesari i fshehur i vizioneve dhe i projekteve për Tiranën, i energjive mendore, intelektuale dhe monetare ende të palexuara dhe të pakuptuara siç duhet. Tirana e munguar përpiqet të flasë qartë se Tiranës nuk i kanë munguar vizionet dhe planet për zhvillim, por ajo çka i ka munguar kanë qenë veprimet dhe vazhdimësia e veprimeve si pjesë e vizioneve afatgjata.

Tirana e munguar përpiqet të sjellë gjithashtu disa konkluzione për praktikën e planifikimit, mbi vet instrumentin plan dhe dobinë e tyre në transformimin e qytetit.

Tirana e munguar është një refleksion i çrëruar nga banorët e bashës.

ISBN: 978-9928-228-20-9

9 789928 228209

TIRANA

QYTETI I MUNGUAR

Sotir Dhamo

Gjergj Thomai

Besnik Aliaj

UNIVERSITETI
POLIS

POLIS_PRESS

HYRJE

Si dhe pse qytetet marrin formën që shohim? Arsyet mund të jenë të shumta, por në këtë material do të ndalemi në një marrëdhënie të veçantë që qyteti ka me atë pjesë të imagjinatës që mishërohet gjatë historisë së tij në plane e projekte, qofshin ato të realizuara apo të porealizuara... Kjo imagjinatë është fryt sa i fantazisë, aq edhe i racionalitetit njerëzor. Diferenca midis qytetit të përditshëm, real e të prekshëm dhe atij të mendjes, të shprehur në projekte e vizione të porealizuara apo të realizuara pjesërisht, krijon “qytetin e munguar”. Është pikërisht ky i fundit që përbën hapësirën të cilën synojmë të eksplorojmë përmes këtij kërkimi. Qyteti i munguar në kuptimin e këtij materiali nuk nënkupton një qasje nostalgjike, por përkundrazi, një forcë shtytëse drejt objektivit të qytetit të dëshiruar, qytetit të mendjes, qytetit “ideal”.

Si pjesë e shtysës drejt qytetit të dëshiruar, duke qenë të ndërgjegjshëm që kjo përbën një sferë shumë të gjerë kërkimi, në këtë material janë trajtuar vetëm vizionet dhe projektet kryesore të cilët kanë ndikuar idetë për formësimin dhe zhvillimin e qytetit të Tiranës, në harkun kohor midis viteve 1920-1990. Këto janë parë edhe në raport me sfondin historik të kohës, si edhe me eksperiencën paralele që kanë nxitur kapërcime cilësore në arenën ndërkombëtare.

Në këtë këndvështrim ky material synon të tejkalojë radhitjen e zakonshme të planeve dhe projekteve të hartuara për Tiranën, duke synuar të përdorë si energji pozitive reflektimin mbi këto projekte, në lidhje me elemente të propozuar, të realizuar apo të paardhur në jetë asnjëherë. Në këtë kuptim, kjo është një mënyrë se si mund të trajtohet evolucioni i qytetit jo vetëm duke analizuar atë që ka ndodhur në qytet,

por edhe duke “gërmuar” në atë që nuk ka ndodhur asnjëherë, ose në atë që mund të kishte ndodhur. Kështu, gjëra që na kanë mbetur në mendje, apo frustrime pozitive, mundet më në fund të dalin në dritë, të “vizualizohen” e natyrisht të përkthehen në një kontekst të ri, në arkitekturë, apo në qytet.

Ky reflektim mbi plane konkrete dhe në një distancë kohore të mjaftueshme nga momenti i hartimit të tyre, kthehet edhe në një reflektim mbi vetë instrumentin “plan” dhe pjojektet në shakallë qyteti. Këto reflektime përbëjnë njëkohësisht konkluzione të rëndësishme për praktikën e sotme të planifikimit.

Kjo logjikë mendojmë se është e vlefshme për të krijuar një kulturë të re edhe në Shqipëri lidhur me mënyrën se si trajtohet trashëgimia jo vetëm e ndërtuar, por edhe ajo e mendimeve për zhvillimin e qytetit. Ndryshe nga sa mendohet që Tiranës i mungojnë planet dhe idetë për zhvillim, e kundërta është e vërteta: Tirana mbart një pasuri mendimesh e projektesh të publikuara e të papublikuara, të cilat janë një burim që ende duhet eksploruar. Në fakt, më shumë se çdo gjë tjetër, Tiranës i kanë munguar veprimet, sidomos vazhdimësia e veprimeve të ndërmarra mbi bazën e një vizioni afatgjatë dhe reflektimi mbi përvojat e mëparshme.

Materiali është edhe një përpjekje për të treguar se si përmes kërkimeve arkivore dhe analizave historike të ecurisë së qyteteve tona, mund të nxjerrim mësimë shumë të vlefshme për mënyrën se si duhet të veprojmë sot dhe masat që duhet të marrim për ndryshime të qasjes në lidhje me qytetin dhe territorin.

KAPITULLI I

PLANET RREGULLUESE TË TIRANËS MIDIS VITEVE 1920-1931

Nga Tirana pothuajse fshat tek Tirana kryeqytet

Tirana - Contrattazioni al mercato

Sfond urbanistik dhe historik Idetë dhe vizionet e para për Tiranën qytet dhe kryeqytet

Kjo dekadë që shtrihet në harkun kohor të viteve 1920-1931, edhe pse përfshin operacione të pjesshme dhe të paorientuara nga një vizion i qartë i shkallës urbane, shërbeu për të mbledhur një bagazh idesh dhe veprimesh që hodhën bazat e para të reflektimit mbi një Tiranë e cila në radhë të parë duhej të bëhej qytet, e më tej të transformohej me idenë e një kryeqyteti. Planet e hartuara në këtë periudhë duke filluar nga ai i vitit 1923, 1925, 1926, 1928, 1929, 1930, 1931 ndjekin njëri-tjetrin me periudha kohore shumë të ngushta dhe shpesh ndryshojnë shumë pak nga njëri-tjetri, por ndërtojnë mbi njëri-tjetrin, duke synuar të sjellin variantet më të mira. Disa nga idetë e propozuara gjatë kësaj faze do të realizoheshin në terren duke krijuar bazamentin e parë të qytetit të projektuar, ndërsa disa të tjera do të mbarteshin si pjesë e vizioneve tërësore të periudhave që do të pasonin. Por, pa planet, njohuritë dhe përvojat e grumbulluara gjatë kësaj periudhe, që mund ta karakterizojmë si fazën pararendëse të planifikimit shqiptar, fazën më fëmijërore të tij, nuk do të kishte qenë e mundur të realizoheshin planet e periudhave të mëtejshme, qoftë ato të periudhës së fashizmit, qoftë edhe ato të periudhës së komunizmit.

Tirana u shpall kryeqytet me vendim të Kongresit të Lushnjës në janar të vitit 1920-të. Duket se përveç faktorëve politikë të momentit që ndikuan në këtë zgjedhje, vendmbajtësi gjeografik i Tiranës mbartte gjithashtu elementët e vendit ideal për një vendbanim dhe për një kryeqytet, si distancën e duhur nga deti dhe mali, klimën shumë të favorshme, bollshmërinë e elementëve natyrore si ujëra dhe gjelbërim, fusha pjellore për zhvillimin e bujqësisë dhe rritjen e mëtejshme të popullsisë, e mbi të gjitha ndodhej edhe në qendër të Shqipërisë e me kushte të favorshme për zhvillimin e tregtisë e të ekonomisë. Koha tregoi se kjo zgjedhje justifikoi sfidat e njëpasnjëshme që do të përballonte Tirana si kryeqytet në rritje të vazhdueshme.

Kur u shpall kryeqytet, Tirana kishte një strukturë organike dhe spontane, me tipare mesjetare ku nuk ekzistonte asnjë fabrikë moderne,

mbizotëronte zejtaria e copëzuar për punimin e metalit, veshmbathjeve, ushqimit, etj., ku punësoheshin 1-3 çirakë. Pas rënies së qeverisë së Nolit në dhjetor të vitit 1924, në janar të vitit 1925 Ahmet Zogu shpallet fillimisht Kryetar i Republikës Presidenciale dhe në Tetor të po atij viti ai shpallet Mbret i Monarkisë Kushtetuese të Shqipërisë. Në vitin 1927 Tirana kishte vetëm 5 fabrika mielli me nga 13 punëtorë, po ashtu ekzistonin 54 njësi tregtare ku punonin 140 shëgertë, 24 hotele dhe hane, 85 vetura, ndërsa për shërbimet urbane dhe transportin e mallrave ekzistonin 214 karroca e qerre dhe së fundmi 65 njësi tepër të vogla që shërbenin si kafene. Dy vite më vonë Tirana u pajis me një central elektrik të kufizuar. Ritmet e rritjes së ekonomisë dhe industrisë u ndienë më shumë pas vitit 1934 kur u kapërcye edhe kriza ekonomike botërore. Rrjeti i ujësjellësit dhe i kanalizimeve nuk ekzistonte akoma deri në vitet 30-të, me përjashtim të bulevardit, Tirana nuk ishte ende rrugë të asfaltuara dhe mbizotëronin shtëpitë e qerpiçit, ndërsa në vitin 1938 u ngrit radio-transmetuesi i parë shqiptar (Aliaj et al. 2003, fq. 179-180)¹. Më 7 Prill 1939 ndodhi pushtimi i Shqipërisë nga Italia fashiste dhe më 8 Prill forcat ushtarake italiane hynë në Tiranë. Nga kjo ditë deri në shtator të vitit 1943 kur forcat italiane u pasuan nga forcat gjermane hitleriane, për Tiranën filloi një periudhë e re e mbarsur me projekte dhe zbatime në terren, të cilat përshkruhen në kapitullin e dytë.

Projektet e njëpasnjëshme për Tiranën

Duke filluar nga viti 1917 dhe 1918 shohim përpjekjet e para për të hartografuar Tiranën dhe strukturën e saj rrugore nga studiues austriakë (fig. 1). Mbi këtë bazë në vitin 1923 (fig. 8) u hartua një plan i parë për qytetin nga inxhinierë dhe arkitektë austriakë ku synohej që struktura rrugore e Tiranës të korrigjohej e të rregullohej sipas një trajte më drejtkëndore, e cila duhej të gjente një përputhje sa më të madhe me rrjetin ekzistues, e po ashtu të ruante drejtimit e radialeve kryesore të origjinës së qytetit. Ndërsa në zonat që në atë kohë ishin të lira nga ndërtimet plani synonte të krijonte një rrjet kuadratik të pastër. Ky plan udhëhoqi zgjerimin e Rrugës së Durrësit, Rrugës së

¹ Aliaj, B., Lulo, K., Myftiu, G. (2003) - *Tirana the Challenge of Urban Development*, Cetis, Tiranë.

Kavajës dhe të Barrikadave. Duhet thënë se Tirana filloi traditën e hapjes dhe zgjerimit të bulevardeve të reja mjaft vonë në krahasim me kryeqytetet e tjera evropiane të rajonit. Rikualifikimi i qytetit, sidomos i pjesëve qendrore, përmes hapjes së akseve brenda pëlthurave

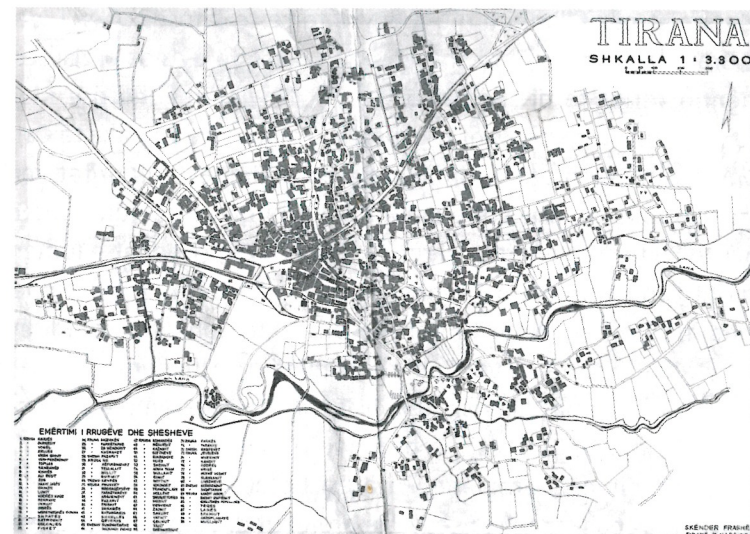
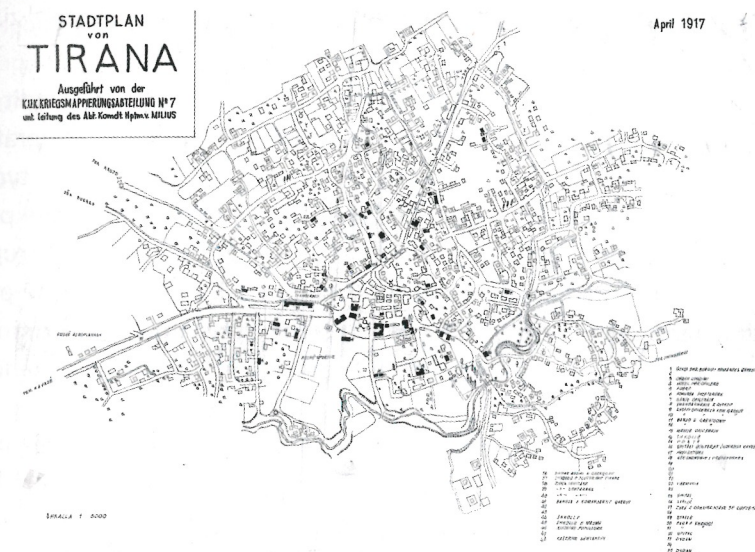
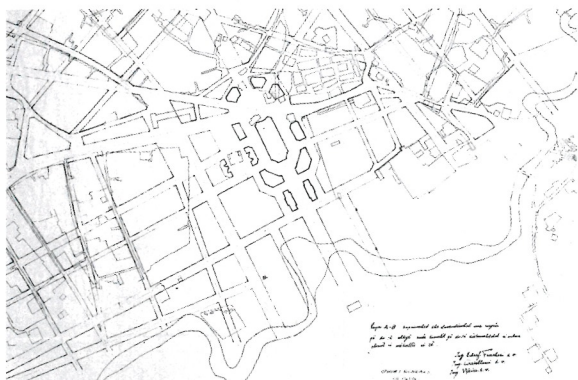
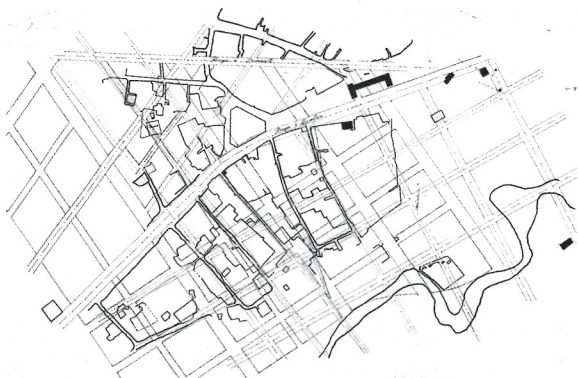

Figura 1. Hartat e para (1917, 1918).

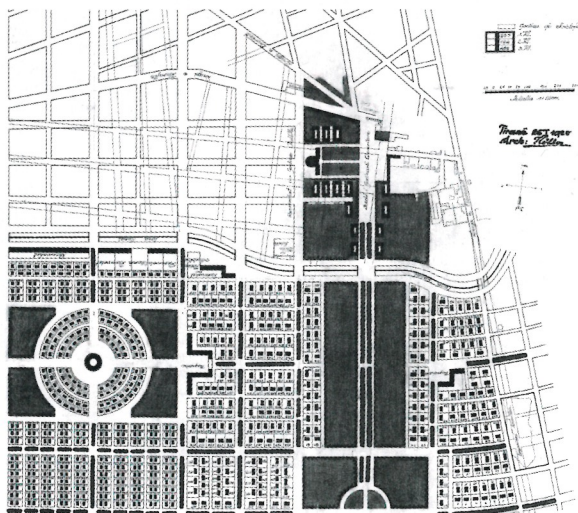
Figura 9. Detaje pjesore (sheshi dhe kazermat “Skënderbej” të planit të vitit 1926, Frashëri, Castellani, Weiss. Gjendja ekzistuese dhe mbivendosja e rrugëve të reja.

Sheshi “Skënderbej”

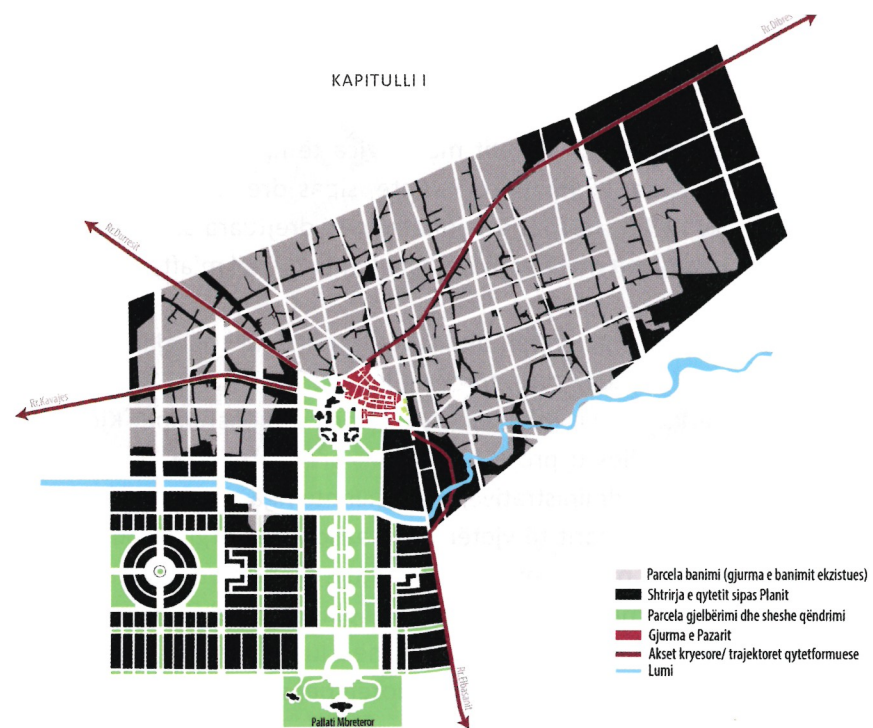

Kazermat “Skënderbej” dhe rruga e re që duhej të hapej.

Figura 10. Plani i Tiranës së Re i vitit 1928 nga Kohler.

Plan i Tiranës së Re
Dyqani i P. Kohler

- Parcela Gjelbërimi dhe sheshe qëndrimi
- Shtrirja e qytetit sipas planit
- Gjurma e banimit ekzistues
- Pazari dhe objekte të tjera kryesore të qytetit
- Sistemi i lumit të Lanës
- Rrjedhja e Vjeter e Lumit

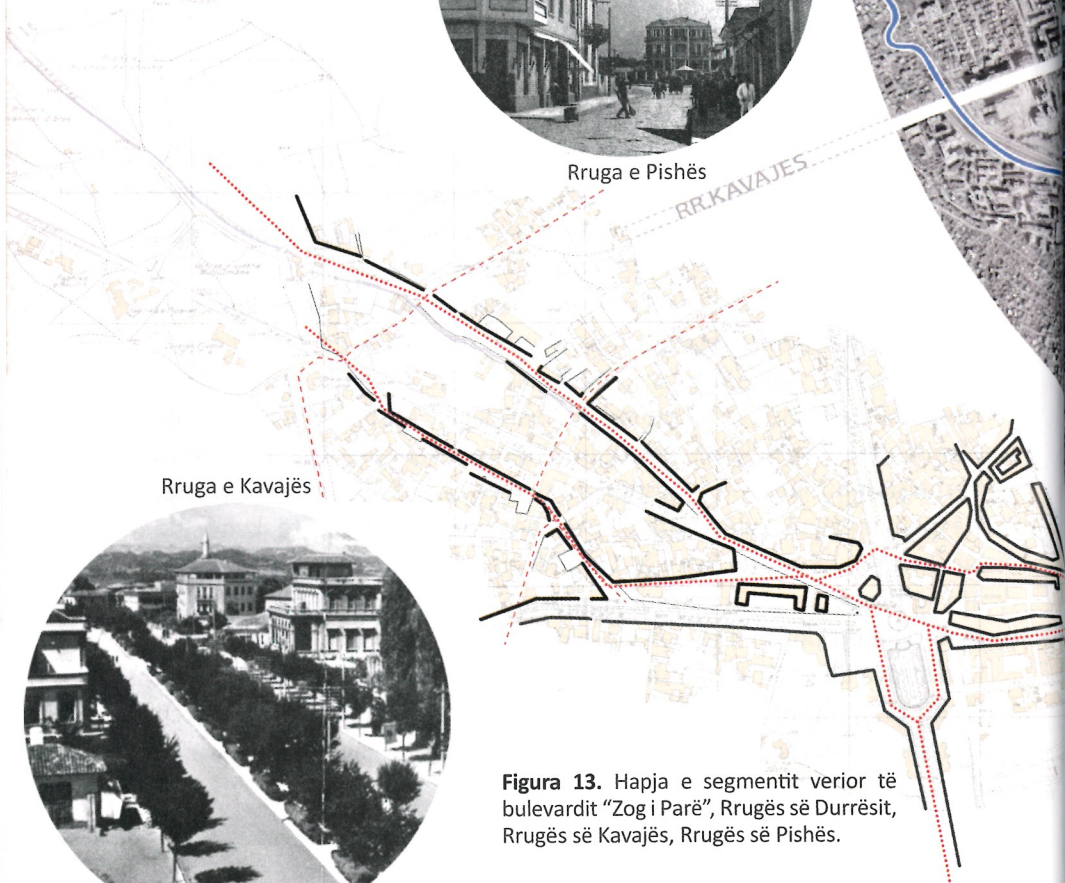
Figura 11. Skema e përgjithshme dhe detaj pjesor i planit të vitit 1928, Frashëri, Kohler.

Rruga e Durrësit dhe Rruga e Kavajës

Rruga e Pishës

Rruga e Kavajës

Figura 13. Hapja e segmentit verior të bulevardit "Zog i Parë", Rrugës së Durrësit, Rrugës së Kavajës, Rrugës së Pishës.

Figura 14. Gjurma e planit të vitit 1929 mbi foton ajrore të Tiranës së sotme.

- Gjurma e planit të vitit 1929
- Parcela gjelbërimi dhe sheshe qëndrimi
- Gjurma e Pazarit
- Lumi i Lanës dhe i Tiranës
- Gjurma e unazës që do të ndërtohet më vonë